

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânu Lugâti't Türk'te Söylem İşaretleyicisi Olarak Ünlemler Interjection as Discourse Markers in Dîvânu Lugâti't Türk

Aybüke Betül DOĞAN

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü
betulkiymaz@duzce.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-5946-5417

Öz: Söylem işaretleyicileri, yazılı ve sözlü dilde konuşmanın yönünü şekillendiren; yerel ve genel bir düzlemde konuşmanın düzenlenmesine ve yorumlanmasına etki eden dil bilimi alanıdır. Türkçe alanyazında söylem belirteci, söylem belirleyicisi, ilgeç, pekiştirme ilgeci (klitik) gibi terimlerle karşılanan bu dilsel araçlar; anlambilim ve pragmatikle yakından ilişkilidir. Metnin bağlamından hareketle bildirişimin yönünü etkiler. Günlük yaşantıda anlamın nasıl inşa edildiği ve iletildiği söylem işaretleyicileri yoluyla anlaşılır. Bir veya birden fazla cümlenin tek bir sözcükle sağlanması bakımından cümleyi etkili ve işlevsel hâle getiren ünlemler de söylem işaretleyicilerinden biridir. Eski Türkçe metinlerinden itibaren söylem işaretleyicisi olarak ünlemlere tanık olunur. Bu makalenin konusu, *Dîvânu Lugâti't Türk'te* yer alan söylem işaretleyicisi ünlemlerdir. Ünlemlerin anlamsal ve işlevsel düzlemi üzerinde durulmuştur. Söylem işaretleyicisi olarak ünlemler dört ana başlık altında değerlendirilmiş, bunlar da kendi içerisinde alt başlıklarda ele alınmıştır. Duygusal, bilişsel, konatif ve fatik ünlemler *Dîvânu Lugâti't Türk'te* tarama yoluyla tespit edilmiştir. Örneklerde yer alan söylem işaretleyicisi ünlemlerin söylemde rol olarak konuşmanın yönünü etkilediği; iletişimi anlamlı ve etkili hâle getirdiği; kişilerin duygu durumlarını, bilişsel etkileşimini, dinleyiciye yönelik çağrılmaları ile eylem beklentilerini; iletişimi başlatma, sürdürme ve sona erdirmelerini yansıttığı görülmüştür. Bu makale ile Türkçenin işlek bir dilbilim alanı olan söylem üzerine yapılmış çalışmalara art zamanlı bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, *Dîvânu Lugâti't Türk*, Söylem İşaretleyicisi, Ünlem.

Abstract: Discourse markers are the field of linguistics that shape the direction of speech in both written and spoken language; and affect the organization and interpretation of speech on both a local and general level. These linguistic tools, which are referred to as discourse markers, prepositions and clitics in Turkic literature, are closely related to semantics and pragmatics. It affects the direction of communication based on the context of the text. How meaning is constructed and conveyed in daily life is understood through discourse markers. Interjections, which make a sentence effective and functional in terms of providing one or more sentences with a single word, are also one of the discourse markers. Interjections as discourse markers have been witnessed since the old Turkic written sources. The subject of this article is the discourse marker interjections in *Dîvânu Lugâti't Türk*. The semantic and functional level of interjections is emphasized. Interjections as discourse markers have been evaluated under four main headings, and these have been discussed under subheadings within themselves. Emotional, cognitive, conative and phatic interjections were detected in *Dîvânu Lugâti't Türk* through scanning. It was observed that the discourse marker interjections in the examples take part in the discourse and affect the direction of the speech; make the communication meaningful and effective; reflect the emotional states of the individuals, their cognitive interaction, their appeals to the listener and their expectations of action; and the situations of initiating, continuing and ending the communication. This article aims to make a diachronic contribution to the studies on discourse, which is a busy linguistic field in Turkic.

Keywords: Old Turkic, *Dîvânu Lugâti't Türk*, Discourse Markers, Interjections.

Geliş Tarihi:13.09.2024

Kabul Tarihi:11.12.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Doğan, A.B. (2024). Dîvânu Lugâti't Türk'te söylem işaretleyicisi olarak ünlemler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 130-147. Doi: 10.33437/ksusbd.1549095

GİRİŞ

Dîvânu Lugâti't Türk, tarihsel sözlükçülük açısından araştırmacıların başvurduğu temel kaynaklardan biridir. Pek çok bilim dalına ait sözlüksel birimleri ortaya koyması bakımından başucu eseridir. Diyalektoloji, dilbilgisi, söz varlığı, halk bilimi unsurları, coğrafya, tarih, antropoloji, topoloji gibi farklı disiplinler üzerinde Türkçeye ve Türklere dair pek çok bilgi malzemesi sunan *DLT*'de konuşma içerisindeki bölümlere açıklık getiren söylem işaretleyicilerine tanık olunmaktadır. Bu makale de *Dîvânu Lugâti't Türk*'te yer alan söylem işaretleyicisi unsurlarından biri olarak ünlemleri ele almayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada ünlemler sadece göndergesel birimler olarak değerlendirilmemiş, pragmatikte karşıladığı anlamsal ve işlevsel durumlar göz önüne alınarak örneklem alanı üzerinden sınıflandırma yapılmıştır. Geleneksel dilbilgisinde ünlem tanımlamalarına yer verildikten sonra söylem işaretleyicisi olarak ünlemlerle ilgili kuramsal çerçeve açıklanmıştır. *DLT*'de tespit edilen ünlemler; Ameka'nın (1992) işlevlerine göre ünlemler sınıflandırmasına bağlı kalınarak kategorize edilmiştir. Buna göre duygusal ünlemler, bilişsel ünlemler, konatif (dinleyiciye yönelik ve dinleyiciden eylem bekleyen) ünlemler ve fatik (iletişimi başlatan, sürdüren ve sonlandıran) ünlemler üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın hacmini artırmamak amacıyla söylem işaretleyicilerinden söylem edatları, söylem bağlaçları üzerinde durulmamıştır. Metin tarama usulüyle, ilgili söz ve söz öbekleri bulunmuş ve bunlar belirli kategoriler altında değerlendirilmiştir. Metin transkripsiyonunda, Ercilasun-Akkoyunlu (2015) yayını esas alınmıştır. Eser adı her defasında tekrar yazılmayarak *DLT* kısaltması kullanılmıştır.

Söylem İşaretleyicisi

Söylem işaretleyicilerinin (discourse markers) sözlü ve yazılı söylemde sıkça kullanılan birimler olarak bildirişimde önemli işlevler üstlendiğine vurgu yapan Schiffrin (1987), söylem işaretleyicilerinin dünya dillerinde bildirişimde önemli rol oynadığını belirtir. Ancak belirli bir dil kategorisine bağlanmadığı için tam bir tanımını yapmanın güç olduğunu da altını çizer.

Söylem işaretleyicisi olan ilgili sözlük birimler, metnin bağlamından hareketle çeşitli anlamsal etiketlerle karşılaşılır. Bu anlamsal etiketleri Fraser (1999: 931); bağlam işaretleyicileri, bağlam bağlaçları, bağlam işleçleri, pragmatik bağlaçlar, cümle bağlaçları ve ipucu ifadeleri olarak açıklar. Çoğu araştırmacı, bu ifadelerin bağlam segmentlerini ilişkilendirdiği konusunda hemfikirdir, ancak nasıl tanımlanacakları veya nasıl işlev görecekları konusunda bir anlaşmazlık vardır.

Özbek (1998), söylem belirleyicileri olarak adlandırdığı bu kavramı; konuşma içerisindeki bölümleri gösteren ve bu bölümler arasında tutarlığı sağlayan "yani, işte, şimdi, evet, ama, şey, tamam" gibi dilsel öğeler olarak değerlendirir.

Kamacı Gencer (2023: 2)'e göre söylem işaretleyicileri, *sözlü ve yazılı iletişimi yapılandırmaya yardımcı olan ve iletişim eylemlerini şekillendiren temel kalıplar ile kuralları ortaya çıkaran dilsel araçlar olarak işlev görür*. Türkçe alanyazında söylem belirteci, söylem belirleyicisi, ilgeç, pekiştirme ilgeci ya da biçimce / klitik (discourse marker) gibi terimlerle karşılaşılır. Ancak Kamacı Gencer (2023: 2), bu terimlerin kendi içerisinde çeliştiği taraflarının olduğunu ve *söylem işaretleyicisi* teriminin daha işlevsel olduğunu belirtir. Söylem belirtecinin bir sözcük türü olarak belirteci çağrıştırdığını oysa bu iki dilsel yapının birbirlerinden farklı kategorilere ait olduklarını savunur. Belirleyici kavramının İngilizce 'marker' terimi ile özdeşlik sağlamadığı görüşündedir. 'Marker'sözcüğünün dilbilimsel bağlamda belirleyicilikten (determiner) çok işaretleme anlamına sahip olduğu, sınırlı dilbilgisel yapılar olmadığı ve bağlaç, ilgeç, ünlem ya da tümce gibi farklı sözcük türü ve dilsel yapıları içerdiği için, bu terimi *söylem işaretleyicileri* olarak ifadelendirmenin doğru olacağını belirtir.

Dilbilgisi Tarihinde Ünlem Tanımı ve Tasnifi

Geleneksel alanyazında ilgili terimin kavramsal kapsam alanı hakkında şu bilgilere ulaşılır:

Ergin (1972: 329-332), ünlem edatlarını, edatlar başlığı altında ele alır ve "his ve heyecanları, sevinç, keder, ıstırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri;

tasdik, ret, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlar” biçiminde açıklar. Ergin, ünlemleri; his ve heyecandan kaynaklanan içten koparak gelen edatlar ile tabiattaki sesleri taklit eden edatlar olarak iki grupta ele alır. Ünlemleri ve seslenme edatlarını asıl ünlem edatları; cevap, gösterme ve sorma edatlarını ise ikinci derecede ünlem edatları olarak sınıflandırır (1972: 352). Ünlemleri ‘Edatlar Bölümü’nde, “Ünlem Edatları” şeklinde bir alt sınıflandırma yaparak inceler. ‘Ünlem Edatları’ grubunu, beş alt gruba ayırır ve her grup için ayrı bir tanım verir. Bunlar: ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları şeklindedir

Hacıeminoğlu’nun tasnifi (1974: VIII) de Ergin’in çalışmasıyla benzerdir. O da ünlem edatları başlığı altında soru edatları, çağırma-hitap edatları, cevap edatları, ünlemler, gösterme edatlarını ele alır. Hacıeminoğlu, sadece ünlemleri ünleme edatları olarak adlandırır. Gencan (1979: 479) ünlemi; coşkunun söze dönüşmesiyle, yani bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acı, şaşma... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan kelimeler olarak tanımlar.

Atabay, Kutluk ve Özel (1983: 181) ünlemleri kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak tanımlar.

Bilgegil (1984: 229), çeşitli duygu ve arzularla zaptolunamayan heyecanları yüklenen, bazan örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleleninkine denk olabilen insan ses, çılgılık ve sözleri şeklinde açıklar. Aksan (1987: 96-97) “kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi, ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler” olarak açıklar. Topaloğlu (1989: 149), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde ünlem için genellikle tek başına anlamı olmayan, ancak seslenmeleri; korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi ruh hallerini; yasaklama, tasdik, gösterme gibi hususları ifade eden kelime türü tanımını kullanır.

Banguoğlu (1990: 396), başlı başına bir kelime türü olarak aldığı ünlemi, bir duyuyu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimeler olarak tanımlar. Ünlemler sınıfını, “Asıl ünlemler” ve “Ünlem olan başka sözcükler” şeklinde iki gruba ayırır. Hacıeminoğlu da, ünlemleri edat kapsamında değerlendirir. Soru edatları, çağırma - hitap edatları, cevap edatları, ünlemler, gösterme edatları bölümlerinde tanımlar yapmıştır: a) İçe Dönük Ünlemler (vay zavallı, vah vah, aferin, hey, öff, uff, ooohhh, keşke, hey gidi günler hey, eyvah...) b) Dışa Dönük Ünlemler (hey, yahu, bre, abe, hadi, oha, işte, ee, huu, hımm...) c) Ses Yansımaları Ünlemler (möö, miyav, cik cik, güm güm, bıdı bıdı, tak tak, çat çat...). Banguoğlu, asıl ünlemleri; duyuş ünlemleri ve soruşturma ünlemleri olarak iki grupta ele alır. Duyuş ünlemlerini, doğrudan doğruya konuşanın duyularını ve kendisine ait dileklerini açıklamaya yarayan ünlemler; soruşturma ünlemlerini ise dinleyenin ilgisini çekmeye, onu çağırma, eğilimini, düşüncesini anlamaya, onu teşvik etmeye, doğrulamaya veya reddetmeye yarayan kelimeler olarak açıklar (1990: 398).

Koç (1990: 208), çeşitli duyguları anlatan, çağrı, buyruk yasaklama gibi özel durumları bildiren veya bir doğa sesini yansıtan kelimeler olarak ünlemi ifade eder. *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nde Korkmaz (1992: 157); konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırma yarayan kelime veya kelimeler olarak ünlemi tanımlar.

Paçacıoğlu (1994: 92) ünlemi; korku, sevinç, üzüntü, hayret, acıma gibi duyguları ifade eden, seslenişleri karşılayan veya tabiat taklidi sesleri yansıtmaya yarayan kelimeler olarak ifade eder. Gülensoy da (1994: 130-131), ünlemin kapsamı içerisine duygu anlatımını; tabiat taklidi kelimeleri; seslenmeleri; tasdik, red, sorma; gösterme gibi kelimeleri alır. Bir duyguyu (his, heyecan, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk, üzüntü), bir düşüncüyü anlatan veya bir tabiat sesini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlar olarak tanımlar.

Özmen (1995: 224-227), cümlelenin altıncı ögesi olarak özne, yüklem, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci dışında edat, bağlaç ve seslenmeli ünlem olarak değerlendirir. Hengirmen (1999: 378), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde; “sevinme, üzüme, kızma, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten, doğa seslerini yansıtan ve bir kimseyi çağırma için kullanılan sözcük” olarak açıklar.

Akalın (1999: 476-491), Türk Gramerinin Sorunları adlı TDK çalıştayında, Türk gramerinin sorunlarından biri olan ünlemler üzerine Türk alanyazında mevcut olan tanım, terim, tasnif

çalışmalarına yer verir ve ünlemler (ünlem edatları) başlığı altında konuyu irdeler. Türkçe dilbilgisi kaynaklarının ana hatlarıyla ünlemler için; insanların duygularını yansıtan çeşitli seslerden; seslenme unsurlarından; hitap sözcüklerinden onay veya onaylamama ifade eden cevaplardan oluşan sözcükler olduğuna yer verir (Akalin, 1999: 476).

Tekin (2003: 161-165), Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında ünlemleri üç grupta ele alır: Seslenme ünlemleri, acınma ünlemleri, ünlem görevinde adlar. Seslenme ünlemleri altında *a / ä* ünlemine yer verir. Acınma ünlemlerinde *äsiz, äsiz ä, äsizim, äsizim ä, yata, yıta, yıtu, ıg, ıyu, k'ıy* örneklendirir (2003: 162-164). Ünlem görevinde adlar içerisinde *açığ, açığ a, bagır, buñ a, köñig, okuz, yabız geçer* (2003: 164-165)

Deny (2012: V-VI), sözcükleri dört grupta ele alır. Ünlemler ise dördüncü grup içerisinde ilgeçler, bağlaçlar ve ünlemler başlığı içinde açıklanmıştır. İki türlü ünlem edatı olduğunu belirtir. Buna göre; 1. Çağrılı ünlemler ki ikinci kişisi çağırmak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeye yarar. 2. Dokunaklı ünlemler ki öznel nitelikte olup ruhun dokunaklarını (duyu ve duygularını) ifade ederler; bunlar haykırılı ünlemlerdir (Deny, 2012: 630) Bu ayırış tamamıyla kesin değildir: Çağrılı bir ünlem haykırılı (dokunaklı) bir kavramla da anlamca çeşitlenebilir. Çağrılı ünlemleri kendi içerisinde; asıl çağrılı ünlem, pekiştirme edatı, zarflık edatlar ve bağlayıcı edatlar olarak gruplandırmıştır. Pekiştirme edatı sözü daha etkili hale getirmek, kuvvetlendirmek ve anlamı canlı hale getirmek için cümlenin sonunda konumludur (Deny, 2012: 631). Ünlemleri çağrılı ünlem yanı sıra ikinci olarak dokunaklı ünlemler kategorisinde de inceler (Deny, 2012: 649). Çağrılı nidalar grubunun alt başlıkları asıl çağrılı nida, pekiştirimli edat, zarflık edat, bağlaçlık edat şeklindedir.

Vardar (2012: 206), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*nde, "Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama, vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük. Örneğin *A!, ey!, ya!, hadi!, vay!*, sözcükleri Türkçedeki ünlemler arasında yer alır. Yansımalar, adlar eylemler vb. de ünlem olarak kullanılabilir. Ünlem içeren tümcelere ünlem tümcesi adı verilir" şeklinde tanımlar.

Baydar'ın "Ünlem Üzerine" başlıklı makalesinde de ünlem konusu detaylı bir şekilde alanyazından açıklanmıştır. Buna göre sözlüklerde, gramer terimi sözlüklerinde ve gramerlerde ünlemin nasıl tanımlandığı; Türkiye ve yabancı ülkelerdeki Türkologların ünlemleri bağımlı ya da bağımsız bir sözcük olarak nasıl ele aldıkları açıklanmıştır.

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te *ünlem*; sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma vb. duyguları vurgulu olarak anlatan veya seslenme için kullanılan kelime; nida olarak açıklanmıştır. Örnek olarak: *Ah!, Oh!, Eyvah!; Kardeşim!, Canım!* vb. ünlemler gösterilmiştir (<https://sozluk.gov.tr/>).

Söylem İşaretleyicisi Olarak Ünlem

Ünlemler, duygu ve düşünceleri en kısa ve en etkili şekilde ifade edebilen yapılardır. Sadece görevli sözcükler değil, aynı zamanda anlamlı kelimeler olarak da değerlendirmek gerekir. Bazen bir cümle ile hatta birden çok cümle ile ifade edilebilecekleri tek kelime ile hem de daha etkili bir biçimde anlatabilmek ünlemlerle mümkündür. Dolayısıyla konuşma boşluklarını tamamlayan, metnin kompozisyonunu anlamlı ve etkili hâle getiren söylemin işaretleyicisi olarak ünlemi değerlendirmek gerekir. Modern dilbilimde, ünlemin işlevleri ve görevleri bakımından farklı sınıflandırmalar sunularak ünlemin söylemle ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Ameka (1992: 101-118) "evrensel ancak ihmal edilmiş konuşma parçası" olarak nitelendirdiği ünlemi şu şekilde tanımlar: *Ünlem, bağımsız olarak birer tümce oluşturabilen, genellikle kısa, tek başına anlam taşıyan sözcüklerdir. Bu sözcükler, dildeki diğer sözcük türleriyle birleşmeden kendi başlarına bir anlam ifade ederler ve genellikle bir duygusal durumu, ani bir tepkiyi veya zihinsel bir durumu belirtirler. Örneğin, "Ouch!", "Wow!", "Oops!" gibi ifadeler. Dünya dillerindeki ünlem olgusunun doğru bir şekilde anlaşılması için, birincil ünlemler olan, yani başka türlü kullanılmayan sözcükler ile karşılıklı anlam değerleri sayesinde ünlem olarak kullanılan diğer sözcükler yani ikincil ünlemler arasında ayırım yapmak gereklidir* (Ameka, 1992: 101). Ameka (1992: 105-108), görevleri bakımından kendi içerisinde iki ana gruba ayırdığı ünlemleri şu şekilde detaylandırmıştır:

Birincil Ünlemler: Yalnızca ünlem olarak kullanılan ve başka bir dilbilimsel sınıfa girmeyen sözcüklerdir. Birincil ünlemler, tek başlarına bir ifade oluşturabilen ve genellikle diğer sözcük sınıflarıyla birlikte kullanılmayan küçük kelimeler veya kelime olmayan ifadelerdir. Örneğin, "Ouch!", "Wow!", "Gee!", "Oho!", "Oops!" gibi ifadeler bu tür ünlemlerdendir. Bu ünlemler, diğer dil birimleriyle birlikte kullanıldıklarında eşlik eden ifadeler olarak işlev görebilirler (Ameka, 1992: 105). Bu kullanımda, ünlemler her zaman başka bir ifadeyle birlikte ortaya çıkar ve bağlayıcılarla ilişkilidirler; bu nedenle *söylem işaretleme* işlevleri vardır.

İkincil Ünlemler: Normalde başka sözcük sınıflarına ait olup belirli durumlarda ünlem olarak kullanılabilen sözcüklerdir. Örneğin, "Help!", "Fire!" gibi sözcükler, normalde fiil veya isim olarak kullanılabilir, ancak belirli bir bağlamda ünlem olarak işlev gördüklerinde de *söylemin işaretleyicisi* olabilmektedirler. Bu anlamda Ameka, ünlemlerin bağlam içerisinde üstlendikleri anlamsal yük ile söylemde işlevsel oluşuna temas eder.

Ameka *oh, and* kullanımını örneklendirir. Buna göre her ne kadar *oh* ve *and* örnek çiftinde benzer yapısal yuvaları dolduruyor gibi görünse de ve bağlam içerisinde yer almadan kendi başına bir ifade olarak ortaya çıkamaz. Tek başlarına ünlem olmadığını, bağlam içerisinde bir söylem değeri kattığına dikkati çeker. Ünlemlerde eksik bir ifade olduğunu belirten yükselen bir tonlama gözlenir. Bu nedenle dinleyiciler, konuşmacının bir şeyi daha ekleyeceğini yorumlarlar. Ya konuşmacının daha fazla bir şey söylemek istediği ya da dinleyicinin daha önce söylenenlere ek olarak daha fazla bir şey söylemek isteyeceği anlaşılır. Ameka, konuşmanın yönünün ve bağlayıcı unsurların söylem parçacıklarına bir bütün olarak etki ettiğini anlatır (1992: 105) ve ünlemleri dildeki işlevlerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırır (1992: 101-102):

Duygusal Ünlemler (Emotive Interjections): Konuşmacının duygusal durumunu ifade ederler (örneğin, "Yuk!" - tikslenme ifadesi).

Bilişsel Ünlemler (Cognitive Interjections): Konuşmacının düşünsel durumunu veya bilgisini ifade ederler (örneğin, "Aha!" - bir şeyi anlama ifadesi).

Konatif Ünlemler (Conative Interjections): Dinleyiciye yönelik olan, ondan bir eylem veya tepki bekleyen ünlemlerdir (örneğin, "Sh!" - sessizlik talebi).

Fatik Ünlemler (Phatic Interjections): İletişimi başlatma, sürdürme veya sonlandırma işlevi gören ünlemler (örneğin, "Mhm", "Uh-huh" - onaylama veya geri bildirim).

Ameka (1992: 101-102), ünlemlerin dil bilimsel çalışmalarda genellikle göz ardı edildiğini, aslında tüm dillerde bu tür sözcüklerin bulunduğunu belirtir. Ünlemlerin tarihsel olarak nasıl incelenmesi gerektiği üzerinde durur. Sentaks açısından, "ünlem" etiketinin, hem bir sözcük sınıfını hem de bir ifade türünü tanımlamak için kullanıldığını; bunun ise bazı karışıklıklara yol açtığını açıklar. Ona göre ünlemler, bir sözcük sınıfı olarak, bazen parçacıklar (edat) gibi diğer öğelerle benzerlik gösterir ve bu öğelerin altına yerleştirilir. Bazen de, bu tür öğeler ve bağlaçlarla birlikte söylem işaretleyicisi işlevi açısından incelenir ve bu nedenle "söylem işaretleyicileri" olarak adlandırılır (Ameka, 1992: 101-102).

Wilkins da (1992: 135) da makalesinde ünlemlerin deiktik öğeler olarak ele alınması gerektiğini öne sürer. Wilkins'e göre, ünlemler hem leksik (sözcük) hem de geleneksel birer ifadeye sahip olan yapılar olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımını, ünlemlerin anlamlandırılması ve alt sınıflara ayrılmasında önemli sonuçlar doğurduğunu benimser. Wilkins, ünlemlerin yalnızca duygusal tepkiler ifade eden basit kelimeler olmadığını, aksine dilde tam anlamlı birer önerme taşıdıklarını ve *söylem* (illoküsyon) amacına sahip olduklarını savunur. Bu bağlamda, ünlemlerin içerdiği referanssal argümanların, bağlam tarafından sağlandığını ve dolayısıyla ünlemlerin hem anlamsal hem de pragmatik bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtir.

Ünlemlerin ayrışmalarında bir veya daha fazla temel deiktik unsur içeren karmaşık deiktikler olduğu iddiası, ünlemlerin söylem durumuna uygun tam önermeleri ileten tam ifadeler olarak nasıl kabul edilebileceğini ve neden zorunlu olarak bağlama bağlı olduklarını açıklamayı sağlayan temel çerçeveyi sunar. Wilkins'a göre (1992: 154), ünlemlerin gösterge niteliğini desteklemek için ileri sürülen üç kanıt vardır: Ünlemlerin genellikle sözcüksel biçimlerinin bir parçası olarak temel gösterge biçimlerine sahip olması; temel gösterge öğelerinin genellikle ünlemlere yol açması veya ünlemlerin

türetildiği kökü oluşturması ve ünlemlerin genellikle eşlik eden bir gösterge jesti gerektirmesi veya bir gösterge bileşeni içeren kabaca eşdeğer bir fiziksel jeste sahip olmasıdır. Ünlemler tarafından iletilen önermelerdeki referans argümanlarının bağlam tarafından sağlandığı fikrindedir, bu bakımdan Ameka'yla benzer görüşü savunurlar.

Sözcük birimleri olarak, ünlemler 'gerçek' anlamsal (yani önermesel/kavramsal) içeriğe sahiptir ve tüm ünlemlerin ayrıştırılmasında temel göstergesel öğeler bulunur. Bu 'ilkel' göstergesel öğeler, bağlama yerleştirilene kadar herhangi bir varlığa referans açısından bağlanmaz. Bu anlamda, ünlemleri açıklamak için hem pragmatik hem de anlamsal bir yaklaşım gereklidir. Bu nedenle ünlemler, temel göstergesel unsurlardan anlamsal olarak oluşturulmuş olmaları nedeniyle değiştiricilerdir (Wilkins, 1992: 155).

Wilkins'e göre, ünlemler, konuşma sırasında kullanılan deiktik ifadeler gibi işlev görür ve konuşmacının niyetini, duygularını veya durumunu belirtmek için kullanılır. Ünlemler, konuşmanın akışını belirlemeye, katılımcılar arasındaki sosyal mesafeyi düzenlemeye ve iletişimin akışını sağlamaya yardımcı olurlar. Bu nedenle, ünlemler sadece dilbilimsel ifadeler değil, aynı zamanda konuşmacının sosyal dünyasını yapılandıran önemli araçlardır. Wilkins, ünlemlerin bu deiktik işlevlerini daha iyi anlamak için, onları sadece duygusal tepkiler olarak değil, aynı zamanda karmaşık sosyal etkileşimlerin bir parçası olarak ele almayı önerir (Wilkins, 1992: 155-156). Bu yaklaşım, ünlemlerin işlevlerini ve anlamlarını daha geniş bir bağlamda değerlendirmemizi sağlar.

Wierzbicka'nın (1992: 159) "Ünlemlerin Anlambilimi" olarak çevrilebilen makalesi, ünlemlerin, diğer dilsel unsurlar gibi, kendine özgü anlamlara sahip olduğunu savunur. Wierzbicka, bu anlamların doğal anlambilim metadiline (Natural Semantic Metalanguage - NSM) dayanarak tanımlanabileceğini ve açıklanabileceğini öne sürer. Wierzbicka, ünlemlerin sadece duygusal tepkiler olmadığını, bu sözcüklerin karmaşık anlamsal bileşenlere sahip olduğunu iddia eder. Bu durum, ünlemlerin yalnızca belirli duyguları ifade eden basit kelimeler değil, daha derin ve spesifik anlamlar taşıyan ifadeler olduğu anlamına gelir. Wierzbicka, ünlemlerin evrensel olarak anlaşılabilir olmaktan çok, kültüre özgü anlamlar taşıdığını da vurgular.

Ameka (1992), Wilkins (1992) ve Wierzbicka (1992)'nin ünlemlerin işlevleri bakımından söylemde önemli bir etkiye sahip olduğunu; tek başlarına değil sözlü veya yazılı iletişimde birlikte buldukları diğer söz yapım unsurları ile birlikte söyleme anlamsal değer kattıklarını ifade ederler. Söylemin işaretleyici unsuru olarak ünlemlere değinirler.

İNCELEME

Ünlemler, sadece bir seslenme unsuru olarak değil; aynı zamanda konuşucunun duygu dünyası, bilişsel düzeyi ve iletişim becerisi için de işlevseldir. Yüceol Özezen (2024: 407); ünlemlerin kullanım özelliklerinin dağılımında seslenme işlevinin az, buna karşılık sesi gösterme ve bir anlama gönderim yapma özelliklerinin daha çok yer kapladığını ifade eder. *DLT* özelinde de bu fikre katılmak mümkündür. Söylemi daha etkili hâle getirmede dilsel bir araç olan ünlemlerin sadece seslenme unsuru olmadığı görülür. Farklı edimbilimsel işlevlerle söyleme katkı sunarlar.

1. Söylem İşaretleyicisi Olarak Duygusal Ünlemler

Duygusal ünlemler (emotive interjections); konuşmacının duygusal durumunu ifade ederler. *DLT*'de geçen duygusal ünlemler; *a*, *awa*, *awa*, *ay*, *esiz*, *essiz* ve *yü* şeklindedir. Bu ünlemlerin ifade ettiği duygu durumları genel anlamda acıma, şaşırma, sitem, hayıflanma, utanma, üzüntü olarak kaydedilmiştir. *Ay*, *esiz*, *essiz* ünlemleri hayıflanma; *a* şaşırma; *awa* *awa* üzüntü; *yü* ise utanma duygusu bildiren ünlemler, *DLT*'de söylem aracı olarak karşımıza çıkar. Örnek cümleleriyle ve anlamsal değerleriyle birlikte söylem işaretleyicisi ünlemler aşağıdaki gibidir:

a': Şaşırma ifade eder. *Ol meni a' kıldı* "O beni şaşırttı" anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 19). Çağrılmaya yarayan *a* ünlemi yanı sıra aynı zamanda farklı madde başı içinde şaşırma ifade eden *a* ünlemine *DLT*'de de tanık olunmaktadır. Sözlük'te bu şaşırma bildiren ünlemin *kıl-* fiiliyle öbek kurduğu görülür. *A' kıl-* yapısı "şaşırt-" anlamındadır. Clauson (1972: 1), genellikle seslenme niteliği olan ve ara sıra şaşkınlık ifade eden bir ünlem olarak açıklar. Deny, *dokunaklı ünlemler* içerisinde bu ünlemi değerlendirir ve bu ünlemin şaşma, şaşmayla beraber beğenme, sabırsızlanma, sinirlenme bildirdiğini

açıklar (2012: 649). Bu dokunaklı ünlemden farklı olarak bir de başka bir a ünleminde bahseder ve bunu da çağrılı ünlem olarak adlandırır. Karahanlı Türkçesinde şaşırma ifade eden söylem işaretleyicisi *a* sadece şaşırma anlamını karşılarken; zamanla farklı duyguların yüklerini de kazanmıştır.

awa awa: Ercilasun ve Akkoyunlu, *awa* sözcüğünü üzüntü edatı olarak değerlendirir (2015: 43). Kaşgarlı, bu sözcüğün Arapların *wa:weyli* sözü yerine geçtiğini ifade eder ve Karahanlı döneminde insanların bir şeyden acı duyduğunda *awa awa* dediklerini aktarır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 43). Arapça kökenli bir ünlemin Türkçeleştiği göze çarpar. İnkilap içerisinde *DLT*'de yer alır ancak cümle içerisinde herhangi bir kullanımı Kaşgarlı tarafından örneklendirilmemiştir. Sadece anlamsal olarak üzüntü duygusu için tercih edildiği açıktır. Clauson (1972: 5), acı ünlemi olarak aktarır ve hapaks kullanım olduğuna dikkati çeker.

ay: Ey, seslenme ünlemi olarak Ercilasun ve Akkoyunlu (2015: 35) açıklar. Ancak söylemde kullanıldığında bu ünlemin sitem duygusuna karşılık geldiği görülür: *Kança bardın ay ogul / erdi.η mende inç amul / attın emdi sen tü.ηü.l / ki.lı.η erse ki.lma.gu* "Benim yanımda selamet ve sükûnet içinde, iyi durumda ve endişesiz idin; niçin bana yüz çevirdin?" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 35). *DLT*'de, atanın oğluna sitemini ifade ederken *ay* söylem işaretleyicisinin kullanımına tanık olunur. Deny, *a* ünleminin ardınca gelen kelimenin başı ünlülü ise bazen *ay* ünleminin de kullanıldığına değinir (1921: 632). Clauson, birine doğrudan hitap etmek için kullanılan bir ön sözcük, ünlem olarak açıklar (1972: 265). Uygurca 8. yüzyıl Budist metninde de *ay mogoçlar-a* [UI 7, 10] ifadesinde bu ünleme tanık olunur.

esiz~ essiz: Birbirlerinin varyasyonu özelliği gösteren bu iki sözcük de *DLT*'de, birisinin arkasından duyulan üzüntü ve acınma duygularını yansıtan bir söylem işaretleyicisidir. *DLT*'de *esiz*; "yazık" ve "kötülük" anlamlarında tanıklanır: *Esiz anıñ yigitliki* "yazık onun gençliğine!" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 370). *Essiz* de hayıflanma bildiren bir sözcüktür ve "yazık" olarak açıklanır. Arapçadaki *ya: esefen* gibidir: *Essiz anıñ yigitliki* "Gençliğine yazık" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 73). *Köñli küyüp kâni kurıp ağız açıp katgura.r / sızguralır üğigler essiz yüzi burkura.r* "Karasevdalı, kalbi yanık, vücudunda kan kurumuş, neredeyse aşk kendisini eritecek durumda hayâl âleminde gezinerek, insanlar arasında ağzını açıp katıla katıla güler. Yazık onun bitkin yüzüne!" (2015: 287). Clauson (1972: 253), *essiz* maddesinde bu sözcüğü üzüntüyü ifade eden bir ünlem olarak ele alır. Tekin (2003: 162-163), acınma ünlemleri içerisinde bu ünlemi *Yenisey Yazıtları*'ndan örneklendirir: *kuyda kunçuyum özdä oğlum yata äsizim ä bökmädim* "Haremde(ki) prenseslerim, vadide(ki) oğullarım, eyvah, ne yazık! (Size) doymadım"(Uyuk-Turan I)(Tekin, 2003: 162). *Elim kanım äsiz ä bökmädim* "(Ey) ülkem ve Han'ım, ne yazık! (Size) doymadım!" (Kızıl Çıra, II 3) (Tekin, 2003: 162).

yü: Kadının bir şeyden utanınca kullandığı ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 440; Clauson, 1972: 869). Sözlük'te bu duygu ünleminin sadece hangi anlama geldiği açıklanmış; ilgili bir söylem örneğine yer verilmemiştir.

2. Söylem İşaretleyicisi Olarak Bilişsel Ünlemler

Bilişsel ünlemler (cognitive interjections); konuşmacının düşünsel durumunu veya bilgisini ifade ederler. Bu başlıkta tespit edilen bilişsel ünlemler *a*, *e*, *ü*, *î, öp öp*, *vā* veyā şeklindedir. *A* ünlemi emir, kesin bilgi; *e* ünlemi birine bilinçli olarak çıkışmak; razı oluş ya da emri pekiştirmek; *ü*, *î*, *vā* ve *yā* ünlemleri inkâr etmek; *öp öp* ise bir şeyde ısrarcı davranmak içerikli söylem işaretleyicileridirler.

a: Hitap bildiren bir ünlemdir. *Kelse saña yolğıra / üđun anı odğur a / barsun naru kağgura / sattı meniñ a.yımı* "Eğer o yoldan geçerken sana gelirse, onu uykusundan uyandır. Yaptığımı ona anlat ki üzülerek gitsin. Çünkü o iznini almadan benim hizmetçimi sattı" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 288). Tekin, buradaki *a* ünlemini "emri pekiştirme ünlem edatı" olarak değerlendirir (1989: 180). Bu örnekte, söyleyicinin dinleyiciye kesinlik derecesi yüksek emirde bulunduğu anlaşılır. *Kođgil maña akı.lık bolsun maña aya.g a / idğil meni tokışka yöwgil maña ula.g a* "Beni bırak, cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştıracak bir at ver demek istiyorum" (2015: 419). Yine bu örnekte de konuşucu, karşısındaki kişiye kesin bir dille söylemini ifade eder. Dolayısıyla konuşucunun bilgisini içeren bir ünlem olarak *DLT*'de yer alan bilişsel ünlemlerdendir. Clauson, bu çalışmada bilişsel ünlem kategorisinde yer verilen *a* ünlemi ile şaşırma bildiren duygusal *a* ünlemini aynı madde içerisinde değerlendirmiştir (1972:1). Tekin (2003: 162), runik metinlerden seslenme ünlemi *a'yı* *Orhon Yazıtları* ve *Yenisey Yazıtları*'ndan örneklendirir: *anta sakıntım a* "O zaman düşündüm

işte" (Tonyukuk, 22); *kadaşıma kenüme adırılıtm a yıta* "Akrabalarımından ve halkımdan ayrıldım hey! Heyhat!" (Elegest I, 12)

e: Seslenme bildiren bir ünlemdir. *Külse kişi atma sen anar örter kül e / Bakkıl anar edgü.lükün ağzın küle* "Bir insanı sana gülüyor görürsen yüzüne sıcak kül atma; sen de ona gülümseyerek bak" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 65, 241). *Biriñ maña sö.zkiye / meñlig kara tuzkıya / yelwin tuta.r közkiye / muñum meniñ biliñ e* "Bir hazırlık yap ve bana bir sözcük söyle! Ey kara benli! Ey av tutan büyüğü gözlere sahip güzel! Benim bu aşkla çektiğimi de bil! (2015: 493). *Korkma anar utru turup tegre yöre / kapsa anıñ alpagutın andın tür e* "Düşmandan korkma; onu karşıla ve karşısında dur! Onun kahramanlarını def et ve onları kâğıt dürecesine dür!" (2015: 522). *E!* (ya) ünleminin çeşitli işlevleri vardır (Deny, 2012: 634): 1. Birini bazen kınayıcı bir eda ile çağırarak veya birine çıkışmak için. Örneğin: *E! Artık sende!* 2. Pekiştirme edatı diye ve başlıca bir soruyu pekiştirmek için de kullanılır: Örneğin: *E kim gelmiş. E bir şey anladı mı?* 3. Bir sözü sağlamayı, bir şeye razı oluşu ifade etmek için zarf olarak buna bazen tevekkül veya doğu tarzı bir kadercilik kavramı da katılır. *DLT*'de geçen bu örneklerde, *e* ünlemi söylemi pekiştirmek için kullanılmıştır.

î: Ercilasun ve Akkoyunlu *î* biçiminde transkribe etmiş ve bu ünlemin farklı okunuşlarını da göstermişlerdir (2015: 18): Atalay *ay*, DTS *ay (ey?)*, Clauson *ı*, Dankoff-Kelly *î. Ū* gibi bir inkâr sözcüğüdür. *DLT*'de bu ünlemin söylem içinde örneği yoktur. Sadece anlamsal değeri açıklanmıştır. İnkâr bilgisi sunduğu için konuşucunun bilişsel ünlemine karşılık gelir. Clauson (1972: 1), iki farklı *ı* maddesinden bahseder. *I²* maddesinde ünlem olan *ı*'ya yer verdiği görülür. Bu kullanımın hapaks olduğunu ve reddetmeyi ifade etmek için kullanıldığını belirtir.

öp öp: Bir konuda ısrar eden, fakat ispat edemeyen kişinin kullandığı sözdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 20). Kişinin bilinçli olarak bir konuda ısrar göstermesinden dolayı bu ikilemeli öbek, bilinçli ünlemler arasında değerlendirilmiştir. Cümle içerisinde herhangi bir örneği *DLT*'de yoktur. Clauson (1972: 4), "bir adam bir şeyle övündüğünde ve onu yerine getiremediğinde" bu şekilde söylendiğini ifade eder ve *o:b o:b* olarak transkribe ettiği bu söz öbeğinin hapaks olduğuna değinir.

û: Ercilasun ve Akkoyunlu (2015: 18) kalın elif ile amirin emrine itaat etmemeyi ifade eden bir ünlem olarak açıklamış ve farklı okunuşlarına da yer vermiştir: Atalay, DTS *av*, Clauson *u*, Dankoff-Kelly *ō (?)*. Ercilasun ve Akkoyunlu elifin üstünün açık bir şekilde siyah olduğunu belirtmiştir (2015: 18). *î* gibi inkâr bildiren bir bilinçli ünlemdir. Clauson (1972: 2), bir emri yerine getirmeyi reddetme ünlemi olarak açıklar.

vā: Muhatabın bir iş emretmesine karşı inkâr sözcüğüdür. Bu durum *vā nē tir sen* ile ifade edilir. Bu cümle "söylediğini reddederek sen ne diyorsun?" anlamına gelir. Bu sözcük aynı zamanda üzüntüden duyulan acıyı da anlatmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 440). Clauson, ünlem olduğunu belirtmekle bir ses yapısı bakımından Türkçe değil, büyük bir olasılıkla Arapça kökenli olduğuna değinir (1972: 291).

yā: İnkâr ünlemidir. *vā* ünlemi gibidir. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 440). Konuşunun bilinçli olarak kabul etmemesini yansıtan bilinçli ünlem olarak bir söylem işaretleyicisidir. Arapçada *O!* kullanımına karşılık gelir (Clauson, 1972: 869)

3. Söylem İşaretleyicisi Olarak Konatif Ünlemler

Konatif ünlemler (conative interjections); dinleyiciye yönelik olan, ondan bir eylem veya tepki bekleyen ünlemlerdir. Bu söylem işaretleyicisi grubunda, konuşucu; insan, insan dışı ya da hem insan hem de insan dışı varlıklara karşı seslenir ve bu seslenme sonucu dinleyicinin belirli bir yöne hareketi, eylemi ve tepkisi oluşur. Bu bölüm, konuşucunun muhatabına göre üç alt başlığa ayrılmıştır. *DLT*'de, dinleyiciyi belirli bir yöne çağırarak ünlemler arasında insan dışı varlıklara seslenmenin daha işlek olduğu görülür.

3.1. İnsan Unsurunu Belirli Bir Yöne ve Eyleme Çağırarak Ünlemler

Konuşucunun söyleminde ifade ettiği bu ünlemler; hem dinleyiciyi belirli bir yöne yönlendirmekte; hem de konuşucunun dinleyiciden bir eylemi gerçekleştirmesini beklemektedir.

Dinleyicisinin insan olduğu bu söylem grubunda belirli bir eylem beklentisi dinleyiciden beklenen konatif ünlemlerdir.

3.1.1. Dinleyiciyi Belirli Bir Yöne Çağırın Ünlemler

Konuşucunun muhatabının insan olduğu ve dinleyici bir yöne çağırdığı ünlemler bu gruptadır. *DLT*'de insanı bir yöne ya da eyleme çağırın seslenme unsuru olarak *aç* sözcüğü tespit edilir. Diğer seslenme unsurları duygusal ve bilişsel ünlemler kategorisi altında ele alındığı için sadece *aç* sözcüğü bu kategoride gösterilmiştir. *Aç* ünlemi, konuşucunun söylem sırasında dinleyiciye seslenmesini ve belirli bir yöne doğru çağırılmasını karşılar. Bilişsel ünlemler; bilgi, emir, istek, inkâr ve pekiştirme durumundan bilinç seviyesini karşılar; konatif ünlemlerde özellikle belirli bir yöne ve eyleme dinleyiciyi sevk etme söz konusudur. Dolayısıyla *aç* maddesi bilişsel ünlemler yerine konatif ünlemler arasında değerlendirilmiştir. Ameka (1992: 114), ünlemlerin aynı anda birden çok özelliği gösterebileceklerini, çoklu işleve ve çoklu kategorizasyona sahip olabileceklerini belirtir ve Yüceol Özezen (2024: 409) da Türkçe için bu durumun geçerli olduğu fikrini destekler. Nitekim *DLT*'de de söylem işaretleyicilerinden ünlemlerin farklı kategoriler altında değerlendirilebileceği görülür. Art zamanlı bir çalışma ile *DLT*, Ameka'nın (1992: 114) yorumuna katkı sunar.

aç: "Hey, ey" anlamında seslenme ünlemidir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 538). Arapçadaki ünlem "yâ"sı yerine geçer. "Hey beri gel" anlamında *aç berü kel* denmiştir (2015: 16). Bu seslenme ünlemi aynı zamanda Türkmen maddesinde Halaç isminin açıklaması içinde de geçer. Zülkarneyn'in ordusu ile savaşmaya gidecek olan iki adama; ya yaya olarak gitmek ya da buldukları yerde kalmak için hazırlık yapan Kınık, Salgur vb. grubun hitap etmesinde ilgili sözcükle karşılaşır. "Ey iki kişi, kalın ve durun" anlamında *kal aç!* denmiştir. Bu öbek de zamanla yerini Halaç'a bırakmıştır (2015: 520). *a/e, ha/he, ay/ey, ay/ey, hay/hay* ünlemlerinin seslik ve anlamsal karşılığı *DLT*'de *aç* ünlemi olarak tespit edilir. Arapçadaki denklığı *yâ* olan bu ünlem, Clauson'un Sözlüğü'nde *aç*² maddesinde ele alınır (1972: 17). Clauson, söz başı /h-/li biçiminin büyük olasılıkla Arapçadan geçtiğine değinir.

3.1.2. Dinleyiciden Belirli Bir Eylem Bekleyen Ünlemler

DLT'de tespit edilen ve dinleyiciden belirli bir eylem bekleyen konatif ünlemler, dinleyiciyi sevindirme; dinleyiciden sevilme, üzülme, uyuma, başlatma ve susma; dinleyicinin uyanık kalması gibi eylemleri bekleyen ünlemler şeklinde sınıflandırılmıştır.

3.1.2.1. Dinleyiciden Sevilme Eylemi Bekleyen Ünlemler

Belirli bir eyleme yönlendiren ünlemler arasında bu gruptaki sözcükler, dinleyen kişiden sevgi eylemi beklentisini anlamsal olarak sunar. Konuşucu, söyleminde kullandığı bu işaretleyiciler ile sevgi eylemi beklentisinde olduğunu dinleyiciye aktarır. *DLT*'de özellikle sevgi ifadesi ilişkisi kuran *+kl* ekiyle bu söylem işaretleyicisi, konatif ünlem olarak tespit edilmiştir. *+kl* sevgi ekinin açıklandığı maddede *anaki* ve *ataki* sözcükleriyle karşılaşılır. Clauson (1972: 48), *ataki* ve *anaki* sözcüklerini Kaşgarlı'nın *ya abati; ya unayma* tercümesine atıf yaparak 'father!', 'mother!' olarak çevirir. *+kl* ekini akrabalık ilişkilerinde ya da diğer insani ilişkilerde kullanılan saygı eki olarak açıklar. Akrabalık bildiren isimlerin sonuna eklenerek sevgi ve saygı bildiren bu ek (Clauson, 1972: 48); *DLT*'de *ata* ve *ana* sözcükleriyle tespit edilir:

anaki: "Ey anneciğim" anlamında sevilme isteme sözcüğüdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 439).

ataki: "Ey babacığim" anlamında sevilme isteme sözcüğüdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 69).

3.1.2.2. Dinleyiciyi Sevindirme Eylemi Bekleyen Ünlemler

Konatif ünlemler altında bu grupta yer alan sözcüklerde konuşucunun söyleminde bulunurken; dinleyiciyi mutlu etme, sevindirme eylemi beklediğine tanık olunur. *Oluç* ~ *olıç* varyasyonunda ve *tuzak*~*tuzakı* seslenme ünlemlerinde, konuşucunun söylemi; dinleyiciyi mutlu etmeye yöneliktir.

oluç ~ **olıç:** Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşın *ulıç*, Clauson, Dankoff-Kelly *olıç*, Erdal *oluç* olarak okunan bu sözcük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 25), *DLT*'de çocukları sevmek için kullanılan bir söylem olarak yer alır ve "yavrum, yavrucuğum" anlamına gelir. Karluk lehçesinde *oluçum* "oğulcuğum" demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 25). *Bakmas bodun sewügsüz / yudkı yudı saranka / kazgan olıç*

tüzünlük / kalsun çawıñ yarınka “Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın” (2015: 306). Kelime *ogul* sözcüğünden türemiştir (Clauson, 1972: 128, Erdal 1991: 45). Clauson (1972: 128), *olıç* şeklinde transkribe ettiği sözcüğün anlamını “çocuklara sevgi dolu bir ünlem” olarak açıklar.

tuzak ~ tuzakı: Erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken, onun için kullandığı sözcüktür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 163). Clauson (1972: 573), erkeğin sevgilisine iltifat ederken bu sözcüğü söylediğini aktarır. Sözcüğün sonundaki /-ı/ ünlüsünün vurgulama işlevine dikkat çeker.

3.1.2.3. Dinleyiciden Üzülme Eylemini Bekleyen Ünlemler

Bu gruptaki ünlemler de dinleyiciye yönelik olup dinleyiciyi üzme yöneliktir. *DLT*'nin sövgü hitapları olarak da adlandırmak mümkündür. Dinleyici sevindirme eylemi bekleyen ünlemlerin karşısı olarak Sözlük'te tespit edilen söylem işaretleyicileridirler. Kadına, köleye, çocuğa kızılırken söylenen küfür sözcükleri bu gruptadır. *Kötiç*, *yiñdegü*, *yuğug* çocuklar; *kañçık* kadınlar; *kaşañ* köleler; *kötlüg*, *sätır*, *yuğut* ise genel anlamda kızılan tüm insanlar için kullanılabilen sövgü sözcükleri olup; söylem sırasında dinleyiciyi üzme eylemine yöneltmektedir. Bu nedenle konatif ünlemler arasında bu sözcüklere yer verilmiştir. *Süprük* ise hem sövgü sözcüğü olup hem de söylemi sonlandırma işlevini de barındırması açısından diğer sövgü sözcüklerinden farklı bir işleve sahiptir. Çünkü “süprütünün gittiği gibi git” anlamına sahip bu sözcük söylemi sonlandırmak yanı sıra aynı zamanda dinleyiciden üzülme eylemini beklemektedir.

Hill (1992: 209-223), “Imprecatory interjectional expressions: Examples from Australian English” adlı çalışmasında, Avustralya İngilizcesinden örnekler vererek sövgü içeren ünlemlere yer vermiştir. Çalışmanın bu alt grubunda da sövgü ifadeli ünlemler ele alınmıştır.

kañçık: Dişi köpek; kadına sövmek için kullanılan bir sözdür. Bir kadına küfredildiği zaman buna benzetilir ve *kañçık* denir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 207). Clauson (1972: 634), bu sözcüğü “fahişe, cadı, cadaloz” olarak açıklar. Bu sözcükle ilk olarak Kaşgarlı'nın Sözlüğü'nde karşılaşılır.

kaşañ: Köleye sövüldüğü zaman kullanılan “ey aşağılık” anlamında bir sözdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 497). Clauson (1972: 673), **kaşa-* fiilinden sözcüğü getirir. Bir şeyi rahatlatmak, üzerindeki baskıyı azaltmak, hafifletmek anlamını verir. *Kaşañ* ise bu fiilden türeyip “aşağılık, rezil” anlamında kullanılan bir sövgü sözcüğü olarak söylemde ünlem işaretleyicisi ifade etmektedir. Clauson (1972: 673); “tembel, aylak, uyuşuk olan erkekler veya hayvanlar” için bu sözcüğün kullanıldığına değinir.

kötiç: Çocuklara sövüldüğü zaman kullanılan “ey kış gibi kokmuş” anlamında bir sövgü sözüdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 154). Clauson (1972: 702), insanlığa acı veren kaba sözcüklerden sayar.

kötlüg: “Ey ibne, luti” anlamında bir küfür sözüdür. Asıl anlamı “kendisine Lût kavminin yaptığı yapılmış olan” demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 209). Clauson (1972: 703), bir küfür terimi olarak açıklar ve “kadını yaratık” anlamını verir.

sätır: “Ey soysuz” anlamında bir küfür sözüdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 175). Clauson da (1972: 803) soyu olmayan anlamında küfür sözcüğü olarak nitelendirir.

süprük: Kaşgarlı, biri bir insana kızarsa “hiç kimsenin umursamadığı süprütünün gittiği gibi git” anlamında *süprük* denir diye aktarır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 300). Clauson (1972: 791), ilgili madde başı için *süprül-* fiiline gönderme yapar.

yiñdegü: Çocuklara söverken kullanılan “sümüklü” anlamında bir sözdür. Kaşgarlı bu söz için “ey burnundan sümük akan” anlamını verir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 977). Clauson, *yiñed-* fiilinden sözcüğü getirirken zor olacağını bildirir, bunun yerine *yiñ* ismi ile ilişkili **yiñde-* fiilinden sözcüğün türemiş olma ihtimaline değinir (1972: 948).

yuğug: Kençek lehçesinde erkek çocuklara küfür için kullanılan bir sözcüktür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 985). Kaşgarlı bu kullanımın *yuğut*'a benzediğini söyler.

yuğut: Sövgü sözcüğüdür. Kaşgarlı, bir kişiye sövölünce *yuğut* dendiğini ifade eder (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 351).

3.1.2.4. Dinleyicinin Uyanık Kalmasını Bekleyen Ünlemler

sak sak: Ercilasun ve Akkoyunlu; kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçinin kullandığı bir ifade olarak açıklar. “Uyanık olun!” anlamına gelir (2015: 145). Clauson da benzer açıklamada bulunur: Orduda nöbetçi olarak görev yapan bir kişinin, insanlara kaleleri, hisarları ve atları düşmandan korumak için uyanık kalmalarını söylediğinde kullandığı bir sözdür (1972: 803).

3.1.2.5. Dinleyiciden Uyuma Eylemi Bekleyen Ünlemler

balu balu: Kadının beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir ünlemdir (ninnidir) (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 447). Söylem sırasındaki kullanımı *DLT*’de görülmez. *Balu balu* ikileme gruplu ünlem de bir annenin çocuğuna söylediği ninniye içerir ve söylemde kastettiği anlam çocuğu uykuya çağırma’dır. Clauson da (1972: 332) annelerin çocuklarını uyutmak için söyledikleri ninni; ünlem olarak açıklar.

3.1.2.6. Dinleyiciden Başlatma Eylemi Bekleyen Ünlemler

ötüş ötüş: Bir çocuk oyununda “itme hareketini yanındakine geçir” anlamında kullanılan bir sözcüktür. Çocuklar halka hâlinde otururlar. Biri yanındakini iterek *ötüş ötüş* der. “İtme hareketini yanındakine geçir” demektir (Clauson, 1972: 72; Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 29).

3.1.2.7. Dinleyiciden Susma Eylemini Bekleyen Ünlemler

tın: Kaşgarlı, Türklerde *tın*’ın “sus!” anlamına geldiğini, Oğuzlarda tam tersiyle kullanıldığını ve *tınma*’nın “sus!” anlamında olduğunu açıklar. Oğuzların bu sözcüğü hatalı kullandıklarını aktarır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 242). Konuşucu, bu ünlemlerle, konuşucu dinleyiciden susma eylemini gerçekleştirmesini beklemektedir.

3.2. İnsan Dışı Varlıkları Belirli Bir Yöne ve Eyleme Çağırın Ünlemler

Bu bölümde tespit edilen ünlemlerin; belirli hayvanları çağırma, bir eylemi yapmalarını teşvik etmek veya önlemek adına *DLT* içinde söylemde yer aldıkları görülür. Keçiye çağırma; köpeği, köpeğin yavrusunu çağırma; şahini çağırma; deveyi çöktürme, eşeği durdurma, eşeği çiftleştirmek, eşeği toparlamak, atı sürme, ata kızmak, at başını alıp gidince ona çıkışma, öküze su içirtme, koçların birbirine toslamasını sağlamak, cin çarpmasından korunma gibi eylemleri gerçekleştirmek adına konuşucunun insan dışı varlıklara seslendiği söylem işaretleyicisidirler. Bu işlevli ünlemler, genel olarak yansımali sözcüklerden oluşan ve ikileme özelliği gösteren yapılardır. Sadece cin ve nazara karşı söylenen söylem işaretleyicisi *ısrık* ve eşeği çiftleşmeye teşvik için söylenen *erre* ikileme değildir. Özellikle at, eşek, keçi, koç çağırılırken bu konatif ünlemlere tanık olunurken; bu hayvanlar dışında şahin, deve gibi hayvanları da belirli bir yöne ya da eyleme çağırın konatif ünlemler de az da olsa tespit edilir.

Söylem işaretleyicisi olarak özellikle insan dışı varlıklara yönelik olan ünlemler aslında yansımali sözcük olarak da değerlendirilir (Zülfikar, 1999: 492-495; Koca, 2012: 393; Rzaev, 2021: 176). Bu noktada, Yüceol Özezen (2024), bu tür sözcükleri ünlem mi yansıma mı saymak gerektiği üzerine işlevsel ve bağlamsal ölçütleri esas alarak yeni bir sınıflandırma önerisi sunar (2024: 377-418). Yansımali ünlem kategorisinde değil, ünlemlerin yansımali başlığı altında ele alınması gerektiğini savunur (Yüceol Özezen, 2024: 377). Yansımali; canlı-cansız bütün varlıkların çıkardığı, canlı-cansız bütün varlıklardan çıkan, genellikle işlevli veya çok işlevli, bazen de işlevsiz, bilinçli-bilinçsiz olarak üretilen seslerin göstergeleri olarak tanımlar. Türkçede yansıma üst sınıfı içerisine giren söz(cük)lerin de genel çerçevesini sunar (Yüceol Özezen, 2024: 405). Bu başlıkta belirtilen söylem işaretleyicisi ünlemleri; insandan hayvana yönelik olarak kullanılan, seslenme ve / veya durması, gelmesi, çökmesi veya kaçması yönünde yönünde uyarma işlevli yansımali olarak değerlendirir (2024: 407).

Söylem işaretleyicisi olarak ünlemler arasında işlevi dolayısıyla dinleyiciye yönelik ünlemlerde, muhatapın yani dinleyicinin sadece insan olmadığı, insan dışı varlıklara yönelik de çağırılmanın olduğu

açıktır. Bu çalışmada ise ana hatlarıyla söylem işaretleyicisi olarak ünlemler, işlevleri üzerinden ele alınmış ve ünlem terimi tercih edilmiştir.

çik çik: Keçi çağırma ve sürmek için kullanılan ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 145). Clauson (1972: 413), *çik*² maddesinde yarı yansımali ünlem olarak nitelendirdiği bu ikilemeyi çocuğu çağırma veya bir yere sürüklemek anlamında açıklar. Bu bakımdan dinleyiciyi insan olarak kabul eder ve Ercilasun-Akkoyunlu yorumundan farklılık gösterir.

çilik çilik: Keçi çağırılırken söylenen ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 167). Clauson (1972: 420), *çilik* sözcüğünü *çik*² maddesindeki anlamın sinonimi olduğunu vurgular. Bu söylemin de *çik çik* gibi çocuklara yapıldığını ifade eder. Bu açıdan da Ercilasun ve Akkoyunlu yorumuna göre, sözcüğün dinleyicisi insan olarak belirtildiği için farklıdır.

çök çök: Deveyi çöktürmek için kullanılan sözdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 145). Clauson (1972: 413), *çök*- fiilinin emir biçimi olarak aktardığı *çök* sözcüğünün, Kaşgarlı'nın eseri ile diğer Türkçe sözlüklerde ünlem olarak listelendiğini ve hatta birleşik fiillerde isim unsuru olarak da yer aldığını belirtir: *çök tüş-*, *çök et-* gibi. *Çök çök* ifadesinin “develerin dizleri üstüne çökmesi için söylenen” bir söylem olduğuna değinir.

çu.h çu.h: Atı sürmek ve azarlamak için kullanılan bir edattır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 395).

eç eç: Atlara kızarken söylenen bir ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 317).

erre: Sidik demektir. Ancak eşeği çiftleştirmeye teşvik etmek için söylenen bir anlamı daha vardır. İki veya üç defa söylenince eşeğin çiftleşmesine etki eden bir söylemdir. Arapçada da *erra* çiftleşmek demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 18).

heç heç: At başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan ünlemdir. Bu Arapçaya uygun düşmektedir, çünkü söz başında /h-/ sesi bulundurulur. Türk lehçelerinde ise /h-/ sesi yoktur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 141). Atlara kızarken de bu öbek söylenir. Aslı *eçeç*'tir. Hemze he'ye çevrilmiştir. Arapçada *hechectu bi'l-ğanemi* “dikbaşlılık ettikleri zaman (koyunlara) bu şekilde bağırdım” demektir (2015: 317). Arapçada koyunlara çıkışmak anlamı varken; *DLT*'de atlara çıkışmak ya da azarlamak amacıyla bu söylem kullanılmıştır.

hoç hoç: Keçileri güderken kullanılan bir ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 317).

ısrık: Nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir sözdür. Yüzüne duman ve buğu tutularak *ısrık ısrık* denir “Ey cin, ısırılmış ol” demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 48). Kaşgarlı, *ısrık* sözcüğünün *ısrı-* fiilinin vurgulu pasif hâli olarak *ısrık-* fiilinden türediğini açıklar. Kötü ruhları kovmak için kullanılan tütsü olarak da açıklanır..

ke.h ke.h: Köpeği çağırma için kullanılan bir edattır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 395).

kurı kurı~ kurıh kurıh~kurrıh kurrıh: Bu ikilemeli öbekler birbirinin varyasyonu olarak *DLT*'de tanıklanır. *Kurı kurı* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 444); *kurıh kurıh* (2015: 444); *kurrıh kurrıh* (2015: 4) kısraktan geride kalan tayı çağırma için kullanılan ünlemdir. Kaşgarlı bu ikilemelerin anlamlı sözler olmadığını belirtir. He, Hotan konuşmasında bulunabilir ve bu durumu Hint tesirine dayandırır. Kençekçede de he'li ifadenin olabileceğini ifade eder. Çünkü Kençekler de Türk değildir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 4). Clauson, *kurı* sözcüğünün ikileme içerisinde tanıklandığını ifade eder (1972: 645). Açık bir şekilde yansımali sözcük olduğuna dikkati çekerek, tayı çağırma anlamına yer verir.

op op: Eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenen ünlemdir. Arapların “canlan” anlamına gelen *le'an* sözcüğü yerindedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 15). Clauson, eşek tökezlediğinde söylenen bir ünlem olarak açıklar (1972: 4).

oş oş: Öküzün su içmesini teşvik için kullanılan ünlemdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 17). Clauson, hayvanları çağırma ya da sürmek için kullanılan bir ünlem olarak ifade eder, ayrıca sığırların su içmeye çağırıldığı zaman da bu ünlemin kullanıldığını aktarır (1972: 254)

zak zak: Koçların birbirine toslamasını teşvik için kullanılan bir edattır(Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 144).Clauson, koçları çiftleşmeye teşvik etmek için bu yansımali ikilemenin söylendiğini belirtir (1972: 989).

tâh tâh: Şahini gönderdikten sonra çağırırken söylenen sözdür. Kaşgarlı, Türklerin duraksama sırasında h harfini kullandıklarını belirtir ve buna örnek olarak şahini çağırırken *tâh tâh*, tayı çağırırken *kurrih kurrih* dendiğini aktarır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 4, 395).

tuşu tuşu: Eşeği durdurmak için söylenen sözdür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 445). Clauson, *tuşu* sözcüğünü *turşu* sözcüğünün orijinal biçimi olarak ele alır ve eğer öyleyse *turuş-* fiilinin tuhaf bir ettirgen türetimi olabileceğini söyler.

tükü түкү: Köpeğin eniği çağırılırken kullanılan sözdür(Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 447; Clauson, 1972: 479).

3.3.İnsan ve İnsan Dışı Varlıkları Belirli Bir Yöne ve Eyleme Çağırın Ünlemler

çiş çiş: Kadının çocuğa vb. çiş yaptırırken söylediği sözcüktür. Süvari koşturduktan sonra atını işettiği zaman da aynıdır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 144). Dolayısıyla hem insan hem insan dışı varlıklar için kullanılan ve dinleyiciyi bir yöne doğru sevk ettiren konatif ünlemlerdendir. Clauson (1972: 430-431) “idrar, dışkı” anlamlı *çiş* sözcüğünü yarı yansımali sözcük olarak belirtir. Kadının, çocuğuna idrar yaptırmak için çiş çiş ikilemesini kullandığını aktarır.

4.Söylem İşaretleyicisi Olarak Fatik Ünlemler

Fatik Ünlemler (phatic interjections): İletişimi başlatma, sürdürme veya sonlandırma işlevi gören ünlemlerdir. Bu grupta söylemi başlatan söylem işaretleyicisi olarak sadece *şı* ünlemine tanık olunur. Çince kökenli bu sözcük bir selamlama sözcüğüdür. *DLT*'de daha çok iletişimi sürdürmeyi sağlayan cevaplama ünlemleri dikkati çeker. Bunlar kendi içerisinde evet ve hayır ünlemleri ile cümle doldurma ünlemleri olmak üzere üçe ayrılmıştır.

İletişimi sonlandıran ünlemler arasında *ye mü, ye nü, neme nē* ve *yörüg* söylem işaretleyicilerine tanık olunur. Bunlar söylemin devamında konuşmaya dâhil olan ve konuşucunun söyleme katkısını yansıtan sözcüklerdir. “Bilmiyorum, görürsün, sözün özü” gibi anlamlara gelen bu söylem işaretleyicileri, söylemi sonlandırmaya yarar. İletişim; konuşucunun bilgi seviyesi, biliş düzeyiyle ilgili olduğu için bu kategori altındaki ünlemleri bilişsel ünlemlerden kopuk değerlendirmemek gerekir. Nitekim ünlemler, işlevleri bakımından ele aldığı farklı kategorileri içerebildiği görülmüştür.

4.1. İletişimi Başlatma Ünlemleri

İletişimi başlatma ünlemleri olarak selamlaşma ünlemleri bu madde altında değerlendirilmiştir. Söylem işaretleyicisi olarak örneği azdır.

şı: Çin hükümdarını selamlamak için kullanılan bir sözcüktür. Arapçadaki “*ebeyte'l-la'ne*” (lanetten uzak olsun) öbeği yerine geçerlidir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 439). Clauson, *şı* maddesinde bu sözcüğü ele almıştır (1972: 866). Kaşgarlı'nın verdiği anlamı kaynak göstermiştir.

4.2. İletişimi Sürdürme Ünlemleri

Bu başlıkta, söylemi devam ettiren cevap ünlemleri ile cümlede söylenmesi gereken ancak o anda ifade edilemeyen doldurma sözcükler ele alınmıştır.

4.2.1. Cevaplama Ünlemleri

4.2.1.1. Evet Ünlemleri

emet: *Yemet* maddesinde bu sözlük birimle karşılaşılır ve “evet” anlamına geldiği belirtilir. *Yemet* sözcüğündeki *ye* harfi yerine *elifle* dendiği ve *emet* türevinin ortaya çıktığı açıklanmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 351). Clauson, *emet* madde başında *yemet* sözcüğüne gönderme yapar (1972: 156).

evet: Bu sözlük birim, *ewet* sözcüğünün varyasyonlarından. Kaşgarlı, sözcükler arasındaki /-v-/, /-w-/ arasındaki farklılığı sözlükte şu şekilde açıklamaktadır: İki çıkak arasında çıkan her *f*yi (*w*), *vav*

(v) ile değiştirmek uygundur. Bununla ilgili çeşitli örnekler sunar: Peygamber için *yala.vaç* dendiği gibi *yala.waç* da denmesi; yenilen, tutmacı renklendiren ve ilaç olarak kullanılan bir bitki için *yawa* dendiği gibi *yava* da denmesi ya da Sayram lehçesinde bulunan “ağaç” anlamındaki *āwan* bu ses bilgisel kullanımı örneklendirir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 40).

Clauson (1972: 6), evet maddesinde bu sözcüğün Kaşgarlı tarafından yanlış yazılmış olabileceğini, *evek* yerine *evet* dendiğini açıklar. Anlamca “çabukluk” ve “acele” anlamı *evek*, *ivek* sözcüğünün yanlış yazımı olan *evet* sözcüğünü ayrı bir maddede gösterir. Dolayısıyla Clauson’un madde başında gösterdiği *evet* sözcüğü “evet” anlamı ünlemden farklıdır.

ewet: Kaşgarlı, *ewet* maddesini bir edat olarak açıklayarak üç farklı şeklinin mevcut olduğuna değinir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 24). *Ewet* sözcüğü; Yağma, Toxsı, Kıpçak ve Oğuzlar tarafından kullanılırken; *emet*, *yemet* ve *evet* sözlük birimleri ise diğer Türkler tarafından işlevseldir.

ilel: Hakaniye lehçesinde “evet” anlamındadır. Hakan ve beylere bu sözcükle cevap verilmiştir. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ilel*; Clauson *ilal*, Dankoff-Kelly *ilal* biçiminde transkribe etmişlerdir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 37). Clauson, *ilal* maddesinde saygılı bir “evet” deyişi olarak açıklar (1972: 145). *KB*’de de bu sözcüğün geçtiğine tanık olunur: **ilel** *têp turup çıktı Ögdülmişe / yorıp keldi evke ol edgü işe* (Arat, 1991: 397) “Ögdülmiş, o iyi arkadaş –Baş üstüne!- diyerek, kalkıp çıktı ve yürüyerek evine gitti” (Arat, 2003: 286).

ya.h: Evet anlamında bir edattır. Bu “atı al” anlamındaki atı tut diyene cevap olarak, cevap verenin söylediği sözcüktür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 395). *Ma.h* maddesinin bir misali olarak Kaşgarlı açıklar. “Bu sözü kabul ettin mi?” anlamındaki *yemü* sözcüğünün kökü de *yah* olarak Kaşgarlı tarafından açıklanmıştır (2015: 358). Clauson *ya:h* maddesini *ya:* maddesine gönderir (1972: 895). Bir ünlem olarak açıklar ve Arapça ya da Farsçada “O!” karşılığında olduğunu ifade eder. Bu anlamı yanı sıra “evet” anlamında *ya:h* sözcüğüyle ilişkilendirilebilen anlamına da yer verir.

yemet: “Evet” anlamında bir kelimedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 351). *Ewet* maddesinde *yemet* sözcüğüne gönderme yapılırken, yine bu sözlük birimle karşılaştırılır. Yağma, Toxsı, Kıpçak ve Oğuzlar dışındaki Türk boylarında bu söylem işaretleyicisi ifade edilmiştir (2015: 24). Ye yerine elif ile *emet* biçiminde de kullanıldığını belirtir (2015: 351). Clauson, *yemet* sözcüğünün diğer bu anlamı sözcüklere göre daha eskicil bir biçim olduğu görüşündedir (1972: 935).

4.2.1.2. Hayır Ünlemleri

aḡ: Oğuzcada “yok” demektir. Birisine bir şey emredilirse, emredilen *aḡ aḡ* der “yok yok” demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 19). Clauson (1972: 165), “hayır” anlamında bir ünlem olduğunu belirtir.

ap: “Hayır, değil” yerine kullanılır. *Ap bu ap ol* “ne bu ne o” anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 15). Clauson, olumsuz çağrışımlara sahip olan bu sözcüğün olumlu fiillerle kullanıldığını belirtir. Bu sözcüğün iki kullanımına değinen Clauson birincisini *ap... ap...* bağlaçlı yapı olarak açıklarken; ikincisini olumsuz fiilden sonra gelen *ap* sözcüğü ve sonrasında olumlu fiil biçimindeki yapılar olarak bildirir (1972: 3).

da.g ~ ḡa.g: Argu lehçesinde “yok” anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 169). Clauson da Kaşgarlı’ya katılır ve Argucadan geçtiğini belirtir (1972: 463).

ḡag ol: “Değil” demektir; Oğuzların “değil” anlamında kullandıkları *tegül* sözünün aslıdır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 631). Kaşgarlı, Oğuzların Türklerin aksine dal’ı te’ye; te’yi de dal’a çevirdiklerini aktarır (2015: 289). *Ol andag da.g ol* “bu böyle değil” demektir. Oğuzlar Argulardan alarak *da.g* şekline değiştirmişlerdir. *ḡa.g ol* sözünü “değil” anlamında *tegül* sözcüğüne çevirmişlerdir. Kaşgarlı, bu değişimi Oğuzlarla Arguların komşu olmasına dayandırır. Bu nedenle Oğuzların konuşmalarına Argu lehçesinden bazı karışımların olduğunu ifade eder (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 410).

tegül: Oğuzcada “böyle değil” anlamındadır. Aslında Argu lehçesindeki *da.g ol*’dan alınmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 169). Clauson (1972: 480), sözcüğün Oğuzca olmasından çok batılılmasına vurgu yapar. Kaşgarlı’nın sözcükle ilgili etimolojisini halk etimolojisine benzetir ancak gerçekçi de olabileceğine değinir: *tegül < da.g ol*.

4.2.1.3. Diğer Cevap Ünlemleri

ova: Çağırana cevap verirken kullanılır. Ya: Muhammed diye çağrıldığı zaman o da *ova* diye cevap verir. Anlamı “ne emredersiniz” şeklindedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 18). Clauson’un *Etimoloji Sözlüğü*’nde tanıklanmaz.

4.2.2. Cümle Doldurma Ünlemleri

Söyleme başlanıp sözün arkası gelmeyince konuşma boşluğunu önlemek adına başvuru olan söylem işaretleyicisidir.

köndi: Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin’in *kündi*, Clauson’un *köndi* şeklinde okuduklarını aktaran Ercilasun-Akkoyunlu (2015: 181), bu söylemi; sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar kullanılan bir bağlama (doldurma) sözü olarak açıklar. Clauson, sözcüğün kökenini *kön-* “düzelmek, doğrulmak” fiilinden geldiğini, fakat rezil anlamının köken anlamına göre zıt olduğunu belirtmiştir. *Köndi* sözcüğünün “aşâğılık, rezil” anlamı dışında doğru sözcük akla gelene kadar söylenen bir ifade olduğunu aktarır (1972: 729). Ercilasun ve Akkoyunlu da *köndi* sözcüğünün “şey” anlamına geldiğine katılır ve unutulmuş sözcük hatırlanmaya kadar “şey, şey...” anlamında “düzeldi, düzeldi...” demenin mantıklı olduğunu belirtirler. Kaşgarlı iki anlamı da aynı maddede aldığına göre birinci kelime de /-ö-/ ile okunmalıdır. Ancak kökeni farklı olabilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 181-182).

4.3. İletişimi Sonlandırma Ünlemleri

ye mü: Kaşgarlı, “bu sözü kabul ettin mi, sana emredilene yapmak için onu aklında tuttun mu” anlamında açıklar. “Görürsün” anlamını verir. Bu maddede aynı zamanda *ye nü* maddesine gönderme yapılmıştır. *Sen bargıl yemü* “sen git, tamam mı?”. Kaşgarlı bu edatın aslının *yāh* olduğunu ve anlamının da “evet”e karşılık geldiğini açıklar. Mim ve vav ise soru edatıdır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 358). *Emgeksizin turgu yök munda ye mü / edgölüküg körmedip ajun çıka.r* “İnsanın burada yorulmadan kalacağı tasavvur edilemez. İnsan iyiliği görmeden vakti geçer ve ölür.” Bu örnekte, insanın dünya hayatını zorluklar yaşamadan geçirmesinin mümkün olmadığı kesin bir dille ifade edilir. Bu söylemde *ye mü* edatı anlamı kuvvetlendirir ve kesin bir bilgi yorumlaması yapmayı sağlar. Anlam olarak cümlede “görürsün” ifadesi katmıştır (2015: 182). Anlamı kuvvetlendirmek işlevi dışında söylemi kesin bir dille sonlandırdığı görülür. Bu söylemin ilk örnekleri, Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgelerinde de geçmektedir (Keskin, 2020: 268): *biz kuṭlug k(a)y-a t(ä)mir turmuş k(a)lımdu el t(ä)mir maşı baklta (?) başlap buryaluka sözüümüz yemü.*

Elöve, Deny’nin *e mi* şeklinde belirttiği örneği *e* ünleminden getirmesini doğru bulmaz. Bu daha eski bir kullanım olan ve *DLT*’de *ya mu / ye mü / ye nü* varyasyonları olan “evet” anlamı *yāh* sözcüğünün /-h-/ ünsüzünün hızlı okunması sonucu düşmesi ve geriye kalan *ya* ile türediğine dikkati çeker (Deny, 2012: 634):

ye nü: “Görürsün” anlamındaki iki sözcükten biridir. Bir diğeri *ye mü* olarak Kaşgarlı’nın *Sözlüğü*’nde belirtilmiştir. *Men bargay men ye mü* “gideceğim, görürsün” anlamına gelir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 449).

neme nē: Nemene şey anlamındadır. Kaşgarlı bu söz öbeğinin “bilmiyorum” anlamına geldiğini belirtir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 449). *Neme nē kıldı* “ne yaptığımı bilmiyorum” örneğini verir. Cümlede söylemi sonlandırıcı görevdedir. *Neme*, soru zamiri *ne* ile enklitik ve pekiştirici unsur olan *me*’nin birleşiminden oluşur (Clauson, 1972: 777). Köktürk ve Eski Uygur dili yazı kaynaklarında sadece *neme* sözcüğü tespit edilirken *neme nē* söylemine ilk defa *DLT*’de rastlanmaktadır. 8. yüzyıl Budist Uygur metninde *nemen* ifadesiyle de karşılaşılır: *nemen ötgeymü men* “geçebilir miyim ben?” [Hüen-ts. 27], *nemen takı neçe yaşağunuz* “(bilmiyorum) hayatın nasıl ve ne kadar uzunlukta?” [Hüen-ts. 54] (Clauson, 1972: 777’den). Uygurca metinde de *neme* sözcüğü söylemde “bilmiyorum” bilgisi sunmuştur ancak metinde *neme ya* da *nemen* şeklinde geçmiştir. *DLT*’de, bu sözcük yine “bilmiyorum” söylem bilgisi vermekle birlikte kullanım alanı *neme nē* öbeği biçimindedir. Uygurcada tanıklanan *neme nē* öbeğinin söylemdeki kısalmış biçimidir. Bu açıdan tarihî yazılı kaynaktan *DLT*’den önce, daha önce kısalmış biçiminin görülmesi, asıl ve uzun biçiminin de yine Kaşgarlı’nın *Sözlüğü*’nde tanıklanması önem

taşımaktadır. Bu durum, Sözlük'te yer alan madde başlarının sözcüklerin aslına rehberlik ettiğine de bir örnek oluşturmaktadır.

yörüg:“Sözün özü, açıklaması” demektir(Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 355).*Söz yörüğü* “sözün açıklaması” anlamındadır. Düşüncenin ve ifadenin özeti bu söylem işaretleyicisi arkasından verilerek söylem bitirilir. Clauson (1972: 965), *yörüg* maddesini *yör-* fiiline dayandırır ve “açıkla-, yorumla-” (özellikle rüyalar için) anlamını verir. 8. yüzyıl Maniheist metinlerinde de bu sözcüğün yaşadığına tanık olunur: *öñ sakınıñ ol ozakı sav yörüglerin* “öncelikle, önceki açıklamaların üzerine düşünün” [M III 15, 9-11] (Clauson, 1972: 965'ten). Karahanlı döneminde, *DLT*'de“yorumlama” anlamına geldiğini; belirli söz öbekleri içerisinde *tüş yörüğü* “rüya yorumu”, *söz yörüğü* “sözün açıklaması” gibi bu sözcüğün geçtiğini dile getirir. Bu madde başını “bir sözcüğün anlamı ve açıklaması” olarak anlamlandırır. *DLT*'de bu söylem işaretleyicisinin doğrudan bir örneği olmamakla birlikte anlamından dolayı söylem sonlandırıcısı olarak çalışmada yer verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

DLT'de söylem işaretleyicisi olarak ünlemler dört temel başlıkta ele alınmıştır. Duygusal ünlemler adı altında tespit edilen ünlemlerin; tüm ünlem söylem işaretleyicileri göz önüne alındığında sayıca az olduğu fark edilmektedir. Özellikle şaşırma, üzüntü, sitem ve utanç duygularını betimleyen duygusal ünlemlere tanık olunur. Bunlar içerisinde ikileme hâlinde olan sadece *awa awa* ünlemidir. Diğer duygusal ünlemler tek sözcüklü yapılardır: *a, ay, esiz, essiz, yū* şeklinde. Tek heceli olması bakımından *a, ay* ve *yū* ünlemi dikkati çeker. Bilişsel ünlemler de bu bakımdan benzerlik gösterir. Ancak taşıdığı anlamsal değerler bakımından *a* ve *yū* duygusal ünlemler içerisinde değerlendirilmiştir.

Konuşmacının düşünsel durumunu ya da söyleme dair bilgisini yansıtan ünlemler, bilişsel ünlemler başlığında incelenmiştir ve bu ünlemler aracılığıyla konuşucunun bilgi seviyesine, dinleyiciye yönelik emir ve istek ifadesine ulaşmaktadır. Tespit edilen bilişsel ünlemlerin çoğunluğu tek hecelidir; *a, e, ū, ī, vā, yū*. Sadece bir konuda ısrar eden ama ispat edemeyen kişinin söylemde yer verdiği *öpöp* ünlemi ikileme grubundadır.

Dinleyiciye yönelik olan ve dinleyiciden bir eylem bekleyen konatif ünlemler, dinleyicinin konumuna göre üç alt başlıkta ele alınmıştır. Dinleyici unsuru insan olan, dinleyicisi insan dışı varlık olan, dinleyicisi insan ya da insan dışı varlıklara yönelik olarak başlıklar oluşturulmuştur. Dinleyiciye yönelik olan konatif ünlemler arasında daha çok insan dışı varlıklara yönelik ikilemeli yapılar gözlenir. Bu kullanımı, insanlara yönelik olan ve dinleyiciden bir eylem bekleyen ünlemler takip eder. Söylem işaretleyicisi olarak dinleyiciye yönelik ünlemler ile dinleyiciden sevilme, uyuma veya uyanık kalma eylemi bekleyen; dinleyiciyi sevindirme veya üzme gibi çeşitli eylemlere yönlendiren ünlemler; sözlü ve yazılı iletişimi etkili ve işlevsel hale getirmiştir. Dinleyiciye yönelik olan konatif ünlemler sözcük türü bakımından ağırlıklı olarak ikilemedir: *sak sak, balu balu, ötüş ötüş* (dinleyicisi insan olan); *çik çik, çilik çilik, çok çok, heç heç, e çeç, op op, oş oş* (dinleyicisi insan dışı varlık olan); *çiş çiş* (dinleyicisi insan ve insan dışı varlık olan) gibi.

Söylem işaretleyicisi olarak sonuncu ünlem grubu ise fatik ünlemlerdir. *DLT*'de iletişimi başlatma, iletişimi sürdürme ve iletişimi tamamlama başlıklarında söylem işaretleyicisi olarak ünlemlere tanık olunmuştur. Bu başlıklardan en işlek olanı iletişimi sürdürme ünlemleridir. Özellikle cevaplama ünlemleri bu tema altında işlevseldir. Varyasyonlu biçimleriyle evet ünlemleri en sık olanlarıdır: *evet~ewet~yemet* sözlük birimleri bunlardandır. Oğuz grubunda kullanımı dikkat çeken bir diğer varyasyon *ilel* biçimi de bunlara eklenebilir. Ayrıca *ya.h* ünlemi de Kaşgarlı'nın Sözlüğü'nde bir evet ünlemi olarak tespit edilir. Hayır ünlemleri *ap, añ, da.g, dag, da.g ol, tegül* şeklinde tanımlanır. Bunlardan birbirinin varyasyonu olan *da.g ol~tegül* ünlemleridir. İletişimi sürdürme ünlemlerini, iletişimi sonlandırma ünlemleri takip eder. İletişimi başlatma ünlemleri şaşırtıcı olarak sınırlıdır, yalnızca Çince kökenli *şı* sözcüğüyle selamlama ünlemine rastlanır. Konuşmada cümleyi doldurmak adına tespit edilen “şey”in karşılığı olarak sadece *köndi* sözcüğü vardır.

Altı duygusal ünlem, yedi bilişsel ünlem, otuz yedi konatif ünlem, on yedi fatik ünlem tespit edilmiştir. Bunlar arasında en çok dinleyiciyi belirli bir yöne çağıran ve dinleyiciden bir eylem bekleyen ünlemlere tanık olunmuştur. Söylem işaretleyicisi olarak *DLT*'de tespit edilen ünlemleri net göstermek adına tablo aşağıdaki gibi gösterilmiştir. Bu çalışma ile Eski Türklerdeki söylem işaretleyicilerinden

ünlemler işlevleri bakımından incelenmiş, söylemde rol alan ünlemlerin Türkçenin tüm tarihî kollarında nasıl ele alınabileceği ve sınıflandırılacağı noktasında aydınlatıcı olacağı düşünülmüştür.

Tablo1. *Dîvânü Lugâti't Türk*'te söylem işaretleyicisi olarak ünlemler

	Duygusal Ünlemler	Bilişsel Ünlemler	Konatif Ünlemler	Fatik Ünlemler
Tek Heceli	<i>a, ay, yū</i>	<i>a, e, ū, ī, vā, yā</i>	<i>aç, tın</i>	<i>şı, aη, ap, ya.h</i>
İkileme	<i>awa awa</i>	<i>op op</i>	İnsan Unsurunu Belirli Bir Yöne ve Eyleme Çağırان Ünlemler: <i>sak sak, balu balu, ötüş ötüş</i> İnsan Dışı Varlıkları Belirli Bir Yöne Ve Eyleme Çağırان Ünlemler: <i>çik çik, çilik çilik, çu.h çu.h, çök çök, eç eç, heç heç, hoş hoş, ke.h ke.h, op op, oş oş, zak zak, tāh tāh, tuşu tuşu, kurı kurı, kurrih kurrih, kurih kurih, tükü tükü</i> İnsan ve İnsan Dışı Varlıkları Belirli Bir Yöne ve Eyleme Çağırان Ünlemler: <i>çiş çiş</i>	X
Varyasyon	<i>esiz ~ essiz</i>	X	<i>oluç ~ oliç, tuzak ~ tuzakı; kurı kurı ~ kurrih kurrih ~ kurih kurih</i>	<i>emet ~ evet, ewet ~ yemet ~ ilel; da.g ~ da.g, da.g ol ~ tegül</i>
Söz öbekleri	X	X	X	<i>neme ne, ye mü, ye nü</i>
Diğer	X	X	<i>anaki, ataki; kañçık, kaşan, kötiç, kötlüg, süprük, yiñdegü, yuğug, yudut; köndi, ova</i>	<i>yörüg</i>

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (1999). *Türkiye Türkçesinde ünlem*. Türk Gramerinin Sorunları II, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig imetin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig uçeviri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baydar, T. (2016). Ünlem üzerine. *Türük Dergisi*, S: 7, 127-151.

Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh.

Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre dictionary of pre - thirteenth - century Turkish*. Oxford.

Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (Çev. Ali Ulvi Elöve, Haz. Ahmet Benzer). Kabalıcı.

- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kaşgârlı Mahmut, Divânü Lugâti't-Türk, giriş, metin, çeviri, notlar, dizin*. TDK.
- Ergin, M. (1989). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers?. *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Gülensoy, T. (1994). *Türkçe el kitabı*. Kayseri: Bizim Gençlik.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: MEB.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin.
- Hill, D. (1992). Imprecatory interjectional expressions: Examples from Australian English. *Journal of Pragmatics*, 18(2-3): 209-223
- Kamacı Gencer, D. (2023). *Türkiye Türkçesi ağızlarında söylem işaretleyicileri*. Paradigma Akademi.
- Keskin, B. (2020). *Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri ve söz varlığı*. [Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Koca, E. (2012). Dede Korkut hikâyelerindeki yansıma sözlerin leksiko-semantik analizi. *TürkDünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 393-408.
- Koç, N. (1990). *Yeni dilbilgisi*. İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbek, N. (1998). Türkçe'de söylem belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları*, 37-47.
- Özmen, M. (1995). *Cümlenin altıncı ögesi ve bir terim önerisi*. *Makaleler*. Ankara: Akçağ.
- Rzaev, M. (2021). Yansıma sözcükler ve dilin nedensizlik ilkesi. *Turkuaz (Uluslararası Türk dünyası bilimsel araştırmalar dergisi)*, 2(2), 175-188.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ötüken.
- [Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu](#) (1999). *Türkiye Türkçesinde ünlem tartışmaları*. Türk gramerinin sorunları II. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Wilkins, D. P. (1992). Interjections as deictics. *Journal of Pragmatics*, 18, 119-158.
- Yüceol Özezen, M. (2024). Ünlem mi yansıma mı? (Türkçede yansımalar ve ünlemler üzerine yeni bir sınıflama denemesi). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 377-418.
- Zülfikar, H. (1999). *Ünlemler ve ses yansımaları kelimeler*. Türk Gramerinin Sorunları II. Türk Dil Kurumu Yayınları.